

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ
«ВІКОВА СТРАТИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА
ЯК СОЦІОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА»

1. Вік як біосоціальна категорія.
2. Основні підходи до вікової періодизації життя людини.
3. Теорії життєвого циклу особистості.

Для соціологічного аналізу необхідно досить точно визначити віковий інтервал молоді. Це має значення для порівняльного аналізу та досліджень, для розуміння специфіки свідомості та поведінки у той чи інший період життя. Молодість відрізняється динамізмом, зміною ролей, зміною ціннісних орієнтацій. Тут кожен рік, а тим більше 3-5 років, має великі відмінності. Це пов'язано з двоїстістю віку, його біологічною та соціальною природою.

З одного боку, ймовірні зміни закодовані в генетичній програмі людини, це своєрідні «годинники», що визначають послідовно зміну та незворотність вікових етапів. Вони підпорядковані загальній закономірності розвитку всього живого. Дитинство, молодість, зрілість і старість – це епохи у розвитку особистості, кожна із яких невблаганно змінює іншу. Спроби знайти «рецепт молодості» завжди закінчується безуспішно, вони можуть тільки відстрочити наступ зрілості і старості.

З іншого боку, вік є не просто нейтральним «лічильником» минулих років, до нього включені соціальні ознаки. Суспільство може впливати на тривалість вікових періодів, від соціальних умов значною мірою залежить тривалість життя, насиченість кожного етапу, реалізація здібностей, формування потреб. Змінюється і психологічне сприйняття часу, то воно сповільнюється, то йде прискорено. (Шопенгауер «про вік людини»)

Вікові відмінності, як ми встановили в наших попередніх лекціях, хоча і не є єдиною ознакою категорії «молодь», проте належить до числа найважливіших характеристик. Тому настільки потрібне визначення вікових меж цієї категорії.

У вікових відмінностях виражається закономірність онтогенетичного¹ розвитку у часі. Послідовна зміна життєвих періодів, або етапів, характеризується односпрямованістю та незворотністю. Дитинство, юнацтво,

---

¹Онтогенез - (індивідуальний розвиток організму) - сукупність перетворень, що зазнаються організмом від зародження до кінця життя. Філогенез – процес історичного розвитку світу організмів, їхніх видів, родів, сімейств тощо.

зрілість і старість – своєрідні «епохи» у розвитку особистості, кожна з яких невблаганно змінює іншу. Тому на перший погляд здається, що вік – це лише природно-біологічний феномен, своєрідний «годинник» людського організму, що лімітує його життя та розвиток.

Проте глибший аналіз показав значну складність цього явища, його біосоціальний характер. Особливою складністю є виявлення об'єктивних критеріїв вікової періодизації людського життя. Це пов'язано з низкою причин.

Антропологічні, фізіологічні, психологічні та соціальні зміни особистості відбуваються гетерохронно, тобто нерівномірно, не збігаються у часі, силі та значущості. Тому у різних галузях людинознавства застосовуються різні критерії визначення вікових етапів. Разом з тим важливого мати на увазі взаємовплив процесів, притаманних даному віковому періоду, внутрішній зв'язок станів особистості. Фізичний розвиток супроводжується психологічними реакціями та переживаннями, що впливають на соціальну поведінку людини. Загальна активність, спрямованість духовного життя впливає на біопсихологічні процеси стану. Досить часто у дослідженнях наголошується на ролі демографічної ознаки, що характеризує розбіжність вікових періодів і чоловіків і жінок.

Очевидно, немає потреби шукати абсолютно однозначний критерій для вікової градації. У антропологів, демографів, психологів, соціологів за основу беруться різні ознаки. Однак має існувати певна узгодженість точок зору та домовленість у межах однієї науки. Інакше утруднюються будь-які порівняння даних досліджень, з'являється складність у з'ясуванні закономірностей та тенденцій розвитку.

У демографії: 2 підходи до вікового періоду. I – використання формально-статистичних критеріїв поділу з інтервалом 5 років; II – основою розподілу служить поняття «робочий період». На основі кількісних даних будуються тут «вікові піраміди», вони мають різну конфігурацію, в якій у тому числі відображено соціальні процеси. Маючи широку основу (число народжених у той чи інший період) «вікові піраміди» мають «провали», «впадини» – свідчення воєн, епідемій, дитячих захворювань тощо. На них можна побачити і зміну у різних вікових періодах чисельності чоловіків та жінок.

До 30-35 років - деяка рівновага чоловіків і жінок, після 35 - поступове переважання жінок. Французький дослідник Преса: у віці 65 років чисельність жінок на 50% перевищує чисельність чоловіків, у віці 75 років це перевищення збільшується до 75%.

Радянський демограф Урланіс каже, що тривалість життя жінок зростає швидше, ніж тривалість життя чоловіків. До революції 1917 року, різниця – 2 роки, зараз – 8-10 років. Спочатку «запас» народження чоловіків з роками досить швидко «витрачається». Приблизно до 18 років настає «статова рівночисленність», потім період «жіночої переваги», що залишається до старості. Причому до порівняння не йдуть покоління, що брали участь у війні.

Практично у демографії немає достатньо обґрунтованої концепції, яка пояснює таку різницю. Німецький демограф Хюппе пояснює це «біогенетичною здатністю жіночого організму, призначеного для збереження потомства». Американський демограф Даблін вважає, що це пов'язано з відмінностями в способі життя обох статей, а також з більшим 'ризиком і небезпеками, на які наражаються чоловіки. Урланіс пов'язує цей факт з великою схильністю чоловіків до захворювань і ставить питання про охорону не тільки материнства, а й батьківства («бережіть чоловіків»).

Таким чином, демографія не просто описує факт, але прагне побачити його не так біологічні, як соціальні причини. У демографії використовуються дані не тільки чисельності населення, а й його міграція, сімейний статус, освіта, народження дітей, економічна зайнятість, смертність тощо, що дає можливість для більш глибокої, диференційованої порівняльно-історичної характеристики поколінь.

У демографії населення поділяється на 3 групи: молодих, середнього віку та старих.

Преса: ці групи виконують у суспільстві різні ролі і мають чітко диференційовані потреби.

3 групи: до 20, від 20 до 59, від 60 і більше. Такий поділ не дає конкретних меж молоді. Тому автор, говорячи про економічну активність населення, запроваджує іншу градацію: 15-34, 35-54, 54 та вище. Це ближче до соціологічного розуміння особливостей молоді.

Американські демографи визначають: шкільний період – 5-15 років (юність); ранній робочий вік – 15-24; головний робочий вік – 25-44; середній вік – 45-65; ранній період відходу на спокій – 65-74; старість – 75 і більше.

Цікавою є і внутрішньовікова градація, прийнята в демографії. У соціологічних дослідженнях молоді вона так само застосовується, але зазвичай з більш дрібним інтервалом у 2 роки, що визначається швидким темпом змін, що відбуваються в молодості.

Антропологи та психологи так само не мають узгодженості у визначенні вікових періодів.

Антрополог Гінзбург вводить демографічно-фізичну ознаку, вважаючи, що у чоловіків юність – з 17 до 21 року, у жінок – від 16 до 20 років.

Ананьєв вважав, що для конкретних досліджень психофізичних функцій більш придатний розподіл зрілості на мікроперіоди : 18-22, 23-27, 29-32, 33-35 років.

У соціологів також немає єдності з цього питання. Австрійський соціолог Розенмайер вважає, що молодіжний період – з 13 до 24 років. Підкреслюючи внутрішню вікову та соціальну диференціацію цього етапу.

13-18 років – юнацтво – характеризується значною мірою біопсихологічним розвитком, що веде до нових установок і форм соціальної поведінки. Демаркаційна лінія, що відокремлює людину від дитинства – 18 років (початок правової самостійності: рівна оплата праці, служба в армії, одруження, участь у виборах тощо).

18-24 років – молоді дорослі. «Населення від 18 до 24 років соціально гетерогенне» (Розенмайер). Ця соціальна неоднорідність пов'язана з «розбіжністю доль ровесників» і становлять особливий інтерес для соціологів.

Американський соціолог Кемпбелл визначає специфіку процесу соціалізації молоді, підкреслюючи відмінності у самосвідомості та формах соціальної поведінки, які конструюють молодь як особливу групу суспільства.

У нього: «Молодість – це період появи соціального зростання». Зміни у вимогах суспільства до людини та її інтерпретаціях цих очікувань такі великі, що не йдуть у жодне порівняння ні з періодом дитинства (від 7 до 11 років), ні з наступним етапом (34-38 років).

У західній соціології у соціологічних дослідженнях приймається дрібна періодизація, у якій інтервал 2 роки, починається від 15-16 років.

Боряз : в соціології може бути прийнятий комплексний критерій вікової періодизації, що спирається на процес соціального становлення особистості, і не зводиться до ознак вікового розподілу, властивих названим вище наук. Операційно прийнятним критерієм, на його думку, є сприйняття і освоєння тієї сукупності соціальних ролей², які характеризують життєдіяльність молоді. При цьому з'ясовується, що кількість видів діяльності та закріплених у них позицій не безмежна у житті кожної окремої людини. У молодості відбувається процес активного освоєння соціальних ролей. Їхня кількість

---

²Соціальна роль – сукупність вимог, які ставляться суспільством до осіб, котрі посідають певні соціальні позиції. Ці вимоги (розпорядження, побажання, очікування відповідної поведінки) втілені у конкретних нормах.

швидко наближається до певної межі «насичення», за якою їхнє освоєння відбувається повільно або припиняється.

Боряз: «межа насичення лежатиме у межах вікових періодів, які належать до поняття молодості. Тоді середні значення віку, що відповідають настанню межі «насичення» в освоєнні соціальних ролей, будуть точкою якісного перелому, що визначає момент вступу молоді до пори соціальної зрілості».

Кордони молодості за Борязем – 14-35 років.

Громов: молодь – 11(12) – 25 років; 3 періоди - підлітковий 11 (12) - 14 років; юнацький – 15-17(18) років; молодіжний – 18-25 років.

Кон І. С.: підлітковий вік – 11-12 – 14-15 – перехідний у біологічному сенсі, оскільки це вік статевого дозрівання, паралельно якому переважно досягають зрілості й інші біологічні системи організму. У соціальному плані ця фаза – продовження соціалізації, провідна діяльність – навчання.

14-15 – 18 років – юнацький вік за Коном – «третій світ», що існує між дитинством та дорослістю. Біологічно це період завершення фізіологічного дозрівання. Соціальне становище юнацтва неоднорідне. Це завершальний етап первинної соціалізації. Діяльність і рольова структура особистості цьому етапі набуває ряд нових дорослих якостей. Головне соціальне завдання цього віку – вибір професії, завдання соціального та особистісного самовизначення.

18 - 23-25 років - пізня юність або початок дорослості. Людина у цьому віці є дорослою як у біологічному, так і соціальному відношенні. Вона не стільки об'єкт соціалізації, скільки самостійний суб'єкт діяльності. А існуюча сфера діяльності - праця з диференціацією, що з цього випливає.

Отже, поняття «молодість», хоч і має свої біоантропологічні та психологічні параметри, визначається за переважно соціальними та соціально-психологічними ознаками, оскільки межа між юнаком та молодим дорослим визначається виключно характером та змістом його діяльності, яка детермінує та його самосвідомість.

Вивчення різних аспектів життєдіяльності молоді ставить питання про ту роль, яку відіграє період молодості в житті особистості, про характер наступного зв'язку та залежності, що існує між усіма віковими етапами.

Про вивчення особистості. Структура особистості: 1) Темпоральна; 2) психологічна; 3) досвід; 4) спрямованість.

Зрозуміти особистість у поступовій динаміці означає розкрити внутрішню логіку і соціальну спрямованість її розвитку протягом всього життєвого шляху, виявити процес становлення та її потенціалу у різних

формах свідомості та діяльності, визначити ступінь впливу кожного життєвого періоду на останньому етапі.

Вік людей, тривалість окремих фаз не є лише генетично заданою константою – у них проявляються і біопсихологічні та соціальні закономірності. Тому вік не може розглядатися лише як нейтральний «лічильник», показник прожитих років. Він має важливе значення у дослідженні динаміки процесу розвитку особистості. Соціальні властивості, потреби та інтереси, цілі та життєві плани, результати діяльності та перспективи готуються на кожному попередньому віковому етапі, розгортаються та проявляються у певному періоді життя та несуть у собі проєкцію у майбутнє. Тому особистість слід вивчати у єдності всього життєвого циклу.

Кожен життєвий етап становить своєрідну епоху у становленні особистості, що містить у собі і результат, і мету, і перспективу розвитку людини. Щоб зрозуміти, «що стало», треба виявити «що було».

Ідея пов'язаності віку з суспільними функціями людини неодноразово наголошувалась у науці. Вона лягла основою соціальної періодизації життєвого циклу людини. Була спроба виділити переважно домінуючі види діяльності у кожному віковому періоді і потім на їхній основі уявити процес соціальної еволюції людини. Відома періодизація, що застосовувалась у Стародавньому Китаї: життя людини поділяється на етапи з чіткими функціями: дитинство та юність – гра та навчання; 20-30 років – одруження; 30-40 років – зайняття громадських посад; 40-50 років - час пізнання своїх помилок; 50-60 років – останній етап творчого життя.

Еріксон: необхідно визначати діяльність людини на кожній стадії у широкому соціальному радіусі. Весь життєвий цикл поділяє на 8 періодів, у кожному з яких є власна психологічна криза, що є результатом позитивних та негативних альтернатив, труднощів та проблем, що створюють основу для переживань. Він критикував біхевіористський ³ підхід, що зосереджує увагу на видах діяльності та ігнорує розвиток свідомості та самосвідомості.

До цієї позиції примикає Стросс, який вважає неправомірним розгляд життєвих циклів як «варіацію на задану тему». Людське життя, пише він, відкрита система, де є спроби, експерименти, гіпотези, проблеми, зміни.

---

³Біхевіоризм - напрям у психології (американської зокрема) 19-20 ст., в основі якого лежить розуміння поведінки людини і тварин як сукупності рухових і зведених до них вербальних та емоційних відповідей (реакцій) на впливи (стимули) зовнішнього середовища. Основна теза біхевіоризму - психологія повинна вивчати поведінку, а не свідомість, яка в принципі безпосередньо не спостерігається (загальнометодологічні передумови - принципи філософії позитивізму: наука повинна описувати тільки те, що безпосередньо спостерігається).

Тому важливо не просто давати схему вікових циклів, а показувати їхню історичну зміну.

У характеристиці вікових етапів відтворюється контур руху людини в житті, який висувається і змушує освоювати своєрідні «завдання розвитку», що визначають внутрішню специфіку кожної фази. Це дає підстави шукати логіку соціального та соціально-психологічного розвитку особистості, пов'язані з виконанням певних суспільних функцій, обов'язків, видів діяльності, що накладають відбиток на характер, спрямованість інтересів та потреб, цінність освіти та рівень самосвідомості та самооцінки. Однак у названих вище теоріях життєвого циклу питання про переважну роль того чи іншого етапу, по суті, залишилося відкритим. Всі стадії мають свою специфіку, виражену у формах свідомості та діяльності, але наступний зв'язок та їхній вплив одна на одну виявилися поза аналізом, хоча ця проблема має дуже велике значення. Важливо знати, у який період має бути укладена найбільша потужність, що дозволяє досягти значних успіхів у діяльності. При цьому треба мати на увазі не тільки інтелектуальний потенціал, але й моральні властивості людини стійких політичних поглядів, розвиненого естетичного смаку. Цілком очевидно, що, незважаючи на те, що розвиток особистості відбувається все життя, її фундамент закладається у певний період.

Спробу пов'язати до купи весь життєвий цикл людини чітко видно вже у Шопенгауера⁴. У роботі «Про віки людини» він поділяє життя людини на ряд періодів, кожен з яких має свої риси та особливості. Для аналогії він скористався іменами богів. У перше десятиліття панує Меркурій (торгівля, подорожі), людина йде по життю швидко і легко, та її настрої мінливі, залежить від дрібниць. Це роки навчання, гри, рухливості. У 20 років – панування Венери – богині кохання, вона заволодіває усією її істотою. До 30 років – Марс, що несе людині наполегливість, мужність, силу, сміливість, войовничість. Він закликає його зухвалість, наражає на ризик. У 40 – людина поклоняється корисному в силу панування Церери (землеробство, родючість), Веста (богиня домашнього вогнища) дає йому домівку, Афіна Паллада обдаровує знанням і мудрістю, а як Юнона (дружина Юпітера), царює в його будинку господиня – дружина. У 50 – Юпітер (верховний бог), людина насолоджується своєю силою, вона багата досвідом і знаннями, має авторитет, схильний наказувати. Але до 60 років на його життя йде у наступ своїм свинцевим тягарем повільністю і блідістю Сатурн (землеробства та посівів). Шопенгауер. Характеристикою першої половини життя є певне

---

⁴Шопенгауер Артур – німецький філософ-ідеаліст. Основний твір «Світ як воля та уявлення».

незадоволене прагнення до щастя, а характеристикою другої половини – страх нещастя.

Шопенгауер надає особливого значення молодості як найважливішому етапі. «Все залежить від того, як ми користуємось роками юності. У зрілі роки ми можемо більше впливати на світ, стаємо досконалішими і закінченішими, не підкоряємося зовнішньому впливу. Зрілі роки – період дії та творчості, роки юності – час перших сприйнятів та першої поразки. Юність залишається коренем дерева пізнання, хоча плоди приносить лише верхівка».

Широкого поширення у західній соціології та психології набула концепція Фрейда, у якому зроблено спробу з'ясувати зв'язок між минулим, сьогоднішнім та майбутнім у розвитку особистості. Зі всіх періодів життя він виділив раннє дитинство, в якому, на його думку, закладалися не тільки основи характеру, а й майбутні соціальні позиції людини. Однак цю концепцію часом не поділяють навіть її послідовники. Юнг віддавав перевагу середньому чи зрілому періоду життя. У роботі «Стадії життя» зосереджено увагу на юності та зрілості як найбільш значних етапах розвитку особистості. "Ранок" життя починається з юності, але це підготовча стадія. Основний період - зрілість, до нього відносяться основні досягнення: успіх, багатство, визнання. Але до 40-50 років можуть відбуватися істотні зміни у характері. Юнг звертав увагу, що під впливом професійних занять, становища у суспільстві, способу життя можуть виявлятися риси фемінізації в чоловіках, маскулінності в жінках. Це доповнює висунуте ним твердження про поділ людських типів на екстравертів (спрямований зовні, соціально активний, чужий самоспоглядання) та інтроверти (спрямований усередину, соціально пасивний, схильний до рефлексії).

Питання ролі вікових етапів у психології. Головна увага зосереджується на виявленні факторів причинної обумовленості змін, що відбуваються.

Рубінштейн: відзначається існування зрушень у часі при переживанні минулого, сьогоднішнього та майбутнього на різних вікових етапах, неоднакове сприйняття часової тривалості того ж інтервалу, наприклад, року, в юності та в старості.

Рубінштейн: наголошуючи на соціально-історичній обумовленості специфіки кожного вікового етапу, звертає увагу на необхідність включати в поняття еволюційної особистості як історії людини, так і історію розвитку цієї людини.